

R. Maruste. Arvustus Peeter Kenkmanni doktoritööle „Autoritaarrežiimi areng Eestis aastatel 1934–1940: põhiseaduse ja kaitseseisukorra roll“. – Riigiõiguse aastaraamat 5/2024, lk 275–283.

Arvustus Peeter Kenkmanni doktoritööle „Autoritaarrežiimi areng Eestis aastatel 1934–1940: põhiseaduse ja kaitseseisukorra roll“

RAIT MARUSTE

Väitekirja kaitstud 19.06.2024

Juhendajad kaasprofessorid Ago Pajur ja Jaak Valge

Oponent professor Andres Kasekamp

Peeter Kenkmanni väitekirja „Autoritaarrežiimi areng Eestis aastatel 1934–1940: põhiseaduse ja kaitseseisukorra roll“¹ juhendajad on ajaloolased ning töö kaitsti Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu ees. Peeter Kenkmann on noorema põlve ajaloolane (sündinud 1977), kes on teemat uurinud ja avaldanud samal teemal mitu artiklit.² Eesti 1930. aastate riigielu uurimine, kirjeldamine ja analüüs on samm-sammult liikunud positiiv-neutraalselt käsitluselt kriitilisema hindamise poole. Seda joont hoiab ka Kenkmann ning see on igati tänuväärne. Mineviku aus ja objektiivne hindamine on hea lähtekoht meie tänapäevase ühiskondliku elu hindamiseks ja kujundamiseks.

Doktoritöö eesmärk oli uurida autoritaarse režiimi tekkimise eeldusi, kujunemist, toimimist ja arengut Eestis 1930. aastate algusest kuni iseseisvuse kaotamiseni 1940. aastal. Uurimistöö teljeks seati küsimus, milline oli 1933. aasta põhiseaduse, kaitseseisukorra kehtestamise ja riigihalduspraktika

¹ P. Kenkmann. Autoritaarrežiimi areng Eestis aastatel 1934–1940: põhiseaduse ja kaitseseisukorra roll. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2024.

² Vt autori kohta täpsemalt Eesti Teadusinfosüsteemist. – Arvutivõrgus: https://www.etis.ee/CV/Peeter_Kenkmann (05.12.2024).

seos 1934. aasta riigipöördega. Doktorant uuris, milliste õigusaktide alusel viidi läbi riigipööre ning funktsioneeris selle tulemusena loodud (eba)demokraatlik valitsemiskorraldus. Uurimisülesande püstitus, meetodika valik ning töö teostus on asjakohased ja kõigiti tervitatavad.

Ühest küljest oli Eesti tollane sisepoliitika n-ö eestinäoline – meie enda ajaloost, oludest ja isikutest tulenev. Teisalt pole toimunu sugugi unikaalne, vaid võrreldav 20. sajandi alguse ühiskondliku arenguga mujal Euroopas, eriti Saksamaal ja Venemaal, ning nendest tugevasti mõjutatud. Konstantin Pätsi ajastu õiguslikust olustikust, õhkkonnast ja kaasaegsete hinnangutest annavad hea ülevaate William Tomingase, Elmar Tambeki ja Kaarel Robert Pusta kui sündmustes vahetult osalenute memuaarsed kirjeldused.³

Valdavalt on doktoritöö ajaloouurimusele kohaselt allikatele toetuv ja meetodilt kirjeldav, mitte niivõrd analüütiline. Eelöeldu ei ole mõeldud kriitika, vaid pigem osutusena teemakohaste (riigi)õigusteaduslike uurimuste ja üldistuste mahajäämusele. Tuleb tunnustada doktoranti ja ajaloolasi laiemalt, et on ette võetud 1930. aastate sündmuste (põhi)õiguslik analüüs ja hindamine. Meie juristkonnal ei ole analoogseid uurimusi, eriti (riigi)õiguslikke, kõrvale panna. See puudujääk ootab parandamist.

Muu hulgas leiab doktorant asjakohaselt, et laialt levinud nn Pätsi ajastu fetišeerimine enamjaolt paguluses, kuid osati ka Kodu-Eestis, tulenes suuresti paguluses tekkinud positiivsest Eesti kuvandist. Viimane oli paratamatult kodumaa-armastuse ja koduigatsuse tagajärg. Mälestustes oli kodumaa ja selle riiklus mõistetavalt ilusam kui tegelik olukord. Teisalt ei saanud ega sobinudki vabale maailmale kirjeldada Eestit kui autokraatiat või isegi diktatuuri. Inimlikust vaatepunktist on see kõik vägagi arusaadav.

Konstantin Pätsi ja tema lähikonna võimuhaaramine ning selle kindlustamiseks astunud poliitilised ja avalik-õiguslikud sammud on töös edasi antud asjakohaselt ja adekvaatselt. Õigesti leitakse, et võimuhaaramist, seaduslikkuse eiramist, demokraatia tasalülitamist ning põhiõiguste ja -vabaduste piiramist võimaldas juba 1920. aasta põhiseadus ja selle alusel koostatud kaitseseisukorra seadus. Kõlanud arvamused, et kaitseseisukorra seadus vajanuks riiklust ähvardava ohu reaalset eksisteerimist, jäid tähelepanuta.

Töö järeldustes on õigesti viidatud paljudele tollal kehtinud põhiseaduse, seaduste ja demokraatliku riigikorralduse põhimõtete rikkumisele. Rahva

³ W. Tomingas. Vaikiv ajastu Eestis. New York: Eesti Ajaloo Instituut, 1961; E. Tambek. Tõus ja mõõn I–II: mälestusi kodumaalt. [Tallinn]: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2010; K. R. Pusta. Kirjad kinnisest majast: [mälestused]. Stockholm: EMP, 1966.

osalus elimineeriti, põhiseaduses nõutav rahvahääletus põhiseadusele jäeti ära ja president kuulutas oma otsusega uue põhiseaduse välja. Rahva esinduskogu – Riigikogu osalus muutus näiliseks, formaalseks. Nende poliitiliste ja riigiõiguslike sammudega kujundas Konstantin Päts presidentaalset põhiseadust ning selle põhjal endale sobiva uue riigikorra, püüdes vältida demokraatlikke protsesse ja kriitikat, varjudes kaitseseisukorra seaduse taha ning ignoreerides poliitilist kriitikat.

Õige ja asjakohane on doktorandi üks keskne väide, et 1937. aastal Pätsi algatatud uue, 1938. aasta põhiseaduse loomine oli riigipea samm seadustada riigipöörde käigus loodud autokraatne võimumehanism ning taastada näiline demokraatia ja põhiseaduslike institutsioonide toimimine.

Uue põhiseaduse koostamise ja kehtestamisega rikuti kehtivat põhiseaduslikku korda, sest põhiseaduse koostamise normid pärinesid 1920. aasta põhiseadusest ning need jäid 1933. aasta täiendustega muutmata. Neid ei võetud arvesse ka 1938. aasta põhiseaduse koostamisel ja jõustamisel. See oli ilmne õiguslik nihilism.

Väitekirjas uuritakse algallikatele toetudes seda, kuidas hindasid Eesti tolaeagseid sündmusi siin resideeruvad välisriikide diplomaadid ning kuidas kirjeldas 1930. aasta sündmusi väljaspool Eestit asuv pagulaskond. Kui asjakohane pagulaskirjandus on olnud huvilistele enamasti kättesaadav – küll mitte laialdaselt, eriti Nõukogude ajal ja omariikluse taastamise aegu 1990. aastatel –, siis välisdiplomaatide arvamused ja nende allikapõhine avalikustamine on ajaloo- ja riigiõigusteadusele hinnatav novell. Diplomaatide hinnangud, mis edastati oma lähetusriikidele, olid üsna selgelt diktatuurile viitavad. See võib olla üks põhjus, miks Eesti jäi läheneva sõja eelõhtul üksi.

Doktorant kasutab sündmusi kirjeldades mitmel puhul väljendit „demokraatiast loobumine“. „Loobumine“ sellesse konteksti hästi ei sobitu, sest loobumine on vabatahtlik, konsensuslik, üldjuhul kaalutletud ja läbiräägitud otsustus. Seda me Pätsi tegevusajal ei näe ja nn vaikiva ajastu riigivõimu tegevust iseloomustab paremini sõnaühend „demokraatia hülgamine“ või „demokraatia kõrvale heitmine“. Nüansseeritum saanuks olla ka väide, nagu ei oleks 1992. aasta põhiseaduse loomise ajal 1938. aasta põhiseaduse koostamise ja kehtestamise asjaoludele tähelepanu pööratud.⁴ Väide on iseenesest õige ja seda tõendavad ka Põhiseaduse Assamblee materjalid, kuid tol ajal oli põhitähelepanu eeskätt riikluse kontinuiteedi esiletoomisel.

⁴ Vt P. Kenkmann (viide 1), lk 173.

Töö järelduste osas viidatakse 1938. aasta parlamendidebattidele. Kuivõrd need olid parlamendi vaikivas olekus võimalikud ja demokraatlikud ning kes mida debateeris, vajanuks ehk lähemat lahti kirjutamist.

Võime küsida, kas võimu külge klammerdunud president Pätsi otsus (antud käskkirjaga erioiguse alusel 21. juunil 1940) vabastada ametis olev Vabariigi Valitsus ning nimetada samal kuupäeval ja samal alusel ametisse Johannes Varese valitsus oli kooskõlas Vabariigi Presidendi ametivande ja kehtiva põhi-seadusega. Ja kas ametivannet järgisid ka Pätsi lähimad kaaslased – ennekõike Johan Laidoner ja Kaarel Eenpalu (Karl Einbund)? Kuidas nimetada riigijuhti, kes on murdnud ametivannet?

Steven Levitsky ja Daniel Ziblatt esitavad oma 2018. aastal ilmunud raamatus „How Democracies Die“, toetudes Juan Linzi 1978. aastal avaldatud tööle „The Breakdown of Democratic Regimes“⁵, neljalemendilise autoritaarsuse äratundmise skeemi. Selle kohaselt viitab autoritaarsusele, kui poliitik: 1) eirab sõna või teoga demokraatia mängureeid; 2) ei tunnusta opositsiooni legitiimsust; 3) tolereerib või julgustab vägivalda; 4) väljendab valmisolekut piirata oponentide kodanikuõigusi ja meediat.⁶ Need järeldused põhinevad autokraatlike ja diktatuuririikide uurimisel ja hindamisel 20. sajandi Euroopas, hõlmates nii Itaalia fašiste ja Saksa natsionaalsotsialiste kui ka Viktor Orbánit. Tuleb tõdeda, et need parameetrid olid Pätsi valitsemisajal Eestis selgelt olemas. Enamikule neist viidatakse ka doktoritöös.

Õigesti tuuakse esile asjaolu, et osa välismaiseid autoreid on nimetanud vabadussõjalasi paremäärmuslasteks ja isegi fašistideks. See seletub nõukogude narratiiviga ning Eesti olustiku objektiivse ingliskeelse uurimise ja kirjeldamise vähesuse või puudumisega.⁷

Kuna arvustus on kirjutatud riigiõiguse aastaraamatule, siis püüan visandada mõned poliitika- ja (riigi)õiguslikud teemad, mis vajaksid edasist õigusteaduslikku uurimist ja hindamist. Ajaloolaste ja juristide tulevastes uurimistöodes vajavad selgitamist ja tõlgendamist näiteks järgmised küsimused ja teemad.

⁵ J. J. Linz, A. Stepan (toim.). *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration. An Introduction.* Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press, 1978.

⁶ S. Levitsky, D. Ziblatt. *How Democracies Die.* New York: Broadway Books, 2018, lk 23–24.

⁷ P. Kenkmann (viide 1), lk 14.

Eesti 1930.–1940. aastate sündmustel oli terve hulk põhjusi, mis olid osaliselt, kuid mitte määravalt, seotud Euroopa ühiskondlike olude ja õiguslike arusaamadega. Ajaloolisest taustast antakse väitekirjas hea ülevaade. Ülemaailmne majanduskriis ja selle tagajärjed destabiliseerisid ka Eesti ühiskonda ja poliitikat.

Pingestunud ühiskondlikud olud Euroopas, Eestit puudutava ingliskeelse materjali vähene kättesaadavus ja fašismi narratiivi aktiivne levitamine Vene propaganda poolt põhjustasid kuvandi loomist, nagu olnuks tollane Eesti ja vabadussõjalaste liikumine profašistlik. Sellesuunalist arusaamist on väljendanud näiteks Rein Marandi ja Andres Kasekamp.⁸ Kui see nii oleks olnud, siis oleks see kajastunud ka sündmuste vahetute osaliste William Tomingase, Elmar Tambeki ja Kaarel Robert Pusta meenutustes.⁹ Kindlasti pidanuks asjakohane materjal ja faktoloogia kajastuma ka vabadussõjalaste kohtuotsuses. Seda sealt aga ei leia. Euroopas toimuv küll mõjutas Eesti sisepoliitikat, kuid määravaks said eeskätt meie enda tollased ühiskondlikud tõekspidamised, õiguslik raamistik ja poliitiline praktika. Võimalik, et ka oskuslik Eesti avaliku elu suunamine väljastpoolt.

Vaadeldava perioodi hindamisel tuleb arvestada Nõukogude Venemaa taustategevusega. Kui 1924. aasta riigipöördekatse oli ettevalmistuselt ja teostuselt kirvetöö, mille mahasurumine ei valmistanud Eesti võimudele raskusi, siis oli see õppetund ka Vene poolele. Elmar Tambek on leidnud, et eesti rahvas ei olnud tol ajal ajavaimust arusaaja ega poliitiliselt küps: „Olime kui pimedusega löödud [...] ega taibanud, et bolševik ootas vaid parajat aega meie riikliku iseseisvuse lõpetamiseks.“¹⁰

1924. ja 1934. aasta vahel on ainult kümme aastat. Seda Euroopale turbulentset ajaakent kasutati tõhusalt ja oskuslikult, et luua negatiivne (profašistlik) meediakuvand vabadussõjalaste liikumisest.¹¹ William Tomingas toob selle kohta mitu näidet. Näiteks kirjutati 1935. aasta 13. detsembri Päevalehes, et „kogu maa mõistab hukka vapside vägivaldteod. Riigivanemale tuleb

⁸ Vt R. Marandi. *Must-valge lipu all: vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937*. Stockholm: Centre for Baltic Studies at the University of Stockholm, 1991; A. Kasekamp. *The radical right in interwar Estonia*. Basingstoke, London: Macmillan Press, 2000.

⁹ Vt viide 3.

¹⁰ E. Tambek (viide 3), lk 223.

¹¹ Vahest vajab selgitust, kuidas tekkis käibesse sõna „vaps“ loomupärase „vabs“ asemel. Kas on see nii tänu meedialodevusele või teadlik konnotatsiooni loomine sõnade „vaps“ – „nats“ vahel?

kestvalt õnnitlusi mässukatse ärahooldmise puhul. Nõutakse riigivaenuliste elementide lõplikku likvideerimist.¹² Elmar Tambek nendib kokkuvõtvalt, et tema kui „mandunud kriminalist“ kahtleb sügavalt vapside kavatsuses haarata valitsemisvõim Eestis mässu teel.¹³

Vabadussõjalaste vastast hoiakut kujundas agaralt siseminister Kaarel Eenpalu juhitud Riikliku Propaganda Talitus. Vabadussõjalasi süüdistava hoiaku vormimist ajakirjanduses ja avalikel koosolekutel täheldab ka Elmar Tambek.¹⁴ Eestis kujundati välja uus riigiõiguslik kategooria – juhitud demokraatia.

Aega kasutati ära ka riigi juhtkonna mässimiseks majandus- ja rahavõrgustikku ning infiltrerimiseks riigikaitse ja -julgeoleku struktuuridesse.¹⁵ Vabadussõjalaste kohtuprotsessi süüstavatest „tõenditest“ oli valdav osa poliitilise politsei agentide ettekanded. Seda rumalusega segatud lihtsameelsust toitis süsteem, kus iga politseiniku ettekannet võimudele tasustati. Raha võimalik päritolu võib tekitada küsimusi... Poliitilise politsei piiranguteta tegevusvabadust ja tasustamist kirjeldab ka William Tomingas.¹⁶

Kindlasti vajaks edasist uurimist Eesti toonase demokraatia (nõrk) kande- pind, võimude lahususe ja vastastikuse kontrolli ning põhiseaduse valvekoerte, sh kohtu, õiguskantsleri, prokuratuuri ja justiitsametite tase ning sõltumatus. On ilmne, et Päts ja tema lähikond kasutasid justiitsüsteemi nõrkust ära. Selle näiteks on dekreedioiguse, kaitseesisukorra ja jõustruktuuride võimu monopoliseerimine ja kuritarvitamine ning põhiseaduslike õiguste ja vabaduste piiramine. Päts ja tema valitsus eirasid oma tahte ja poliitiliste ambitsioonide teostamiseks tollaseid keskseid riigiõiguslikke põhimõtteid ning põhiseaduse norme, sh näiteks Johan Laidoneri ülemjuhatajaks määramine, valimiste edasilükkamine dekreediga ning kaitseväge juhataja sundmäärusega tsensuuri kehtestamine ajakirjandus- ja ühinemisvabaduse kasutamisele¹⁷.

¹² W. Tomingas (viide 3).

¹³ E. Tambek (viide 3), lk 124.

¹⁴ Samas, lk 88.

¹⁵ W. Tomingase andmeil oli K. Pätsi ihukaitsja keegi Hubeli-nimeline, kes oli teeninud pikki aastaid Nõukogude eriteenistuses ning samal ajal poliitilises politseis Tallinnas. Sama informatsioon oli olemas ka Eesti poliitilise politsei juhi J. Soomanni kohta. Vt W. Tomingas (viide 3), lk 180, 270–271.

¹⁶ W. Tomingas (viide 3), lk 189–190.

¹⁷ Kaitseväge ülemjuhataja sundmäärus nr 17. – RT 1934, 75, 634.

Ilmselt mängisid need instrumendid pearolli Konstantin Pätsi võimumudeli ülesehitamises ja rakendamises. Seda ei väaranud ka endiste riigivanemate (poliitikas suhteliselt harvaesinev) 1936. aasta märgukiri Pätsile, milles tõdetakse, et „[m]ie ei ole mitte ainult juba kolm aastat olnud ilma sõna-, koosoleku- ja ühinemisvabaduseta, mis on õiguslikule riigile eriti tähtsad ja rahva poliitilisele kasvatusesele vajalikud, et rahva tahet siduda riigi saatusega [...]“ ning „osutatakse kaitseesiskorrale ja dekreedandiandlusele kui kurja juurele selles“. President Päts jättis märgukirjale vastamata ega lubanud seda avaldada ajakirjanduses.

Tollase ajastu riigiõiguses, eriti Mandri-Euroopas, valitses kelseniaanlik õigusdoktriin. Eesti Vabariik oli, kui oli, seaduseriik, kuid mitte õigusriik. Tänapäeval tuntud riigielu põhiseaduslikkuse ja õiguste ning vabaduste kaitse konstitutsioonikohtute kaudu tekkis sisulises tähenduses alles pärast Teist maailmasõda.

1930. aastate poliitilise vastasseisu ja õigusliku destruktiivismi teljeks oli Konstantin Pätsi ja tema lähikonna võitlus vabadussõjalastega (vapsidega) ning viimaste halastamatu represseerimine ja elimineerimine Eesti avalikust elust. Vapsidele osaks langenud repressioonid, sh kohtumenetlused, olid omariikluse ajaloos erakordselt rääged ja massilised ning põhinesid kas olematul või küsitaval tõendusmaterjalil. Põhiseaduse kehtivuse küsimus tõstatati korduvalt vabadussõjalaste kohtuprotsessil Sõjaringkonnakohtus ja Riigikohtus, sh tunnistaja Ants Piibu poolt, kuid prokuratuuri riigiõiguslikke põhimõtteid väljendas kolonel August Traksmanni selgitus: „Mis see põhiseadus siis on, et seda ei võiks muuta ja kohaldada elule.“ Samasugust hoiakut kinnitab ka William Tomingas, kellele kohtu-uurija Tatar ütles, et poliitilises protsessis sõjakohtus otsustatakse asju mitte õiguse, vaid otstarbekohasuse järele.¹⁸ Ühe kohtualuse, Kaarel Robert Pusta andmetel nimetas prokurör Traksmann liikumise juhte fašistideks.¹⁹ Tomingas kirjeldab ja kritiseerib oma memuaarides ka Riigikohtu ebajärjekindlust ja valitsusmeelsust vabadussõjalaste protsessil ning riigile kriitilisel perioodil.²⁰ Kõik põhiseaduse kehtivuse küsimused kõrvaldas kohtu esimees.²¹ Süüdi mõisteti 148 vabadussõjalast, neist 9 meest 20 aastaks sunnitööle ja 20 meest 15 aastaks, teiste hulgas kindralid Larka ja

¹⁸ W. Tomingas (viide 3), lk 197.

¹⁹ K. R. Pusta (viide 3), lk 163.

²⁰ Samas, lk 130–138.

²¹ Samas, lk 163–164.

Tõrvand. Sõjakohtu eesistuja oli Nikolai Helk (Tšistjakov), Konstantin Pätsi venna Nikolai naisevend, kes rääkis eesti keelt tugeva vene aktsendiga.

114 kohtualust esitasid kassatsioonikaebuse Riigikohtule. Riigikohus jättis 19. juunil 1936, pärast pooleteisetunnist istungit, kõik kaebused tagajärjeta. Sõakamad kohtualused tõstatasid protsessil põhiseaduslikkuse eiramise riigi juhtkonna tegevuses. Nad viitasid ka karistusseadustiku §-le 44, mis kohustas iga kodanikku kaitsma kehtivat põhiseaduslikku korda.

Kõik see jäi Riigikohtus tähelepanuta. Vaikis ka õiguskantsler Anton Palvadre (kes pidas hiljem võimalikuks olla juunikommunistide valitsuse liige²²). Miks piirasid nii Riigikohus kui ka õiguskantsler oma tegevuse ja otsustuse ainult seadusele, aga mitte põhiseadusele vastavuse selgitamise ja otsustamisega, vajaks põhjalikumat uurimist. Kaarel Robert Pusta arvamus kohaselt kaotas Riigikohus kõik, mis tal enne oli.²³ Seega, riigile ja rahvale olulisel ajaloohetkel puudus õigusriikluse ja (põhi)seaduslikkuse kohtulik kaitse.

Represseerimine oli üheselt poliitiliselt motiveeritud ning oma räguses ja ulatuses enneolematu. Süüdistusdokumendid olid sisutühjad ning suur osa „tunnistajaid“ polpoli komissarid ja assistendid. Ka Tambeki hinnangul oli mässukatse suuresti poliitilise politsei looming, kes lootis sel moel oma tähtsust tõsta.

Vabadussõjalasi – Eesti vabaduse eest võidelnud lihtsaid patriootilisi mehi – represseriti kahel korral. Esimesena Laidoneri, Pätsi ja Eenpalu juhtimisel 1936. aastal ning seejärel teist korda Nõukogude võimu poolt. Miks Nõukogude võim vapse represseris, on selge. Vapsid tõstsid relva Vene impeeriumi – kas tsaari või bolševike või nõukogulaste – vastu, vahet pole. Nad olid oma tegudega näidanud Vene impeeriumi vastasust ning see element tuli vastavalt Vene või Nõukogude ideoloogiale ja tavale stalinliku jõhkruusega kõrvaldada. Enamik vabadussõjalasi arreteeriti Nõukogude võimu kehtestamisel uuesti ja saadeti vangilaagritesse, kus nad surid või hukati.

Omariikluse ajaloo avamise ja hindamise seisukohast on väga tähtis saada selgust, kas repressioonid olid Pätsi ja tema lähikondsete, eriti Laidoneri, aga ka poliitilise ja kaitsepolitsei võimuhullus ja sellest lähtuv initsiatiiv. Või oli kogu stsenaarium ja tegevus oskuslikult kavandatud ja ellu viidud väljastpoolt.

²² Täenduslik on, et A. Palvadre oli 1940. aasta suvel armuandmise kolleegiumi koosolekul toetav, et anda armu Nikolai Trankmannile, kes oli sõjakohtu poolt 20 aastaks sunnitööle mõistetud Narva jõe kindlustuste plaanide mahamüümise eest „ühele välisriigile“. Vt E. Tambek (viide 3), lk 186.

²³ K. R. Pusta (viide 3), lk 190.

Moskva teadis ja tundis tollaseid võimumehi, nende omadusi ja sisevõitlust ning on täiesti võimalik, et seda kasutati varjatult ja osavasti ära. Samamoodi toimiti vähem varjatult ka hiljem, 1950. aastate kaadripuhastuse käigus.

Võib küsida, kas korrakaitseorganite tegevuse uurimine on ikka riigiõiguse aines. Kui riigi poliitiline juhtkond (liider) langetab otsuseid neilt lähtuva informatsiooni toel või suunamisel, on tegu vägagi riigiõigusega. Sellest järeldub, et demokraatlik ühiskond vajab usaldusväärset tsiviilkontrolli jõustruktuuride üle. 1930. aastatel seda polnud. Kaarel Robert Pusta hinnangul vabastas Tartu rahu Eesti rasketest oludest ja ainelisest viletsusest, sisemisest rahutusest, jättes terveks eesti sõdurite ja rahva enesetunde ja moraali. Riigipööre, vapside represseerimine ja „vaikiv ajastu“ hävitasid selle ning lõi tingimused võimu ülevõtmiseks 1940. aasta juunis. Kokkuvõtvalt – põhiseaduslik kord ilma tõhusa turvavõrguta on haavatav ja abitu.

Toonaste olude ja tegude hindamisel tuleb teada ja arvestada, et Eesti omaaegsed poliitilised juhid, sh juhtivad juristid, sõjaväelased ja kohtunikud-prokurörid, olid saanud hariduse Vene tsaaririigis. Nende hoiakud ja arusaamad olid paljus mõjutatud tsaaririigi õigusdogmaatikast ja -praktikast ning Vene aadli ja eliidi tõekspidamistest ja käitumisest. Sellele vihjas irooniliselt juba István Csekey, küsides Kliimanni arvustades, ega see taha Eesti põhikorda arendada naabri eeskujul.²⁴ Vene lihtrahvast, kellele toetusid enamlased, Eesti tollane juhtkond ei tundnud.

Ei saa väita, et hea põhiseadus ja selle rakendamise ja järelevalve kord ning arenenud poliitiline kultuur iseenesest hoiab ära analoogse sündmuste arengu tänapäeval. Kuid kindel on, et see teeb riigi, vabaduse ja demokraatia kaitse otsustavalt tõhusamaks.

Ajalool on kombeks, küll varieerudes, korduda. Sündmuste kujundajatele on aga omane kord edu toonud meetodeid uuesti kasutada. Riigimehelik ja mõistlik on seda meeles pidada ning sellega arvestada. See Vene aadel ja intelligents, keda Eesti omaaegsed juhid tundsid ja usaldasid, on lükatud kaduvikku. Uuelt, Putini loodavalt, pole Eestil midagi head oodata. Ainus, mida saame teha, on tunda ja teada ning teha kõik võimalik selleks, et 1930. aastatel tehtud vigu Eesti riigivalitsemises enam mitte korrata.

²⁴ I. Csekey. Arvustus ja eksiteele viiv arvustus. – *Õigus* 1929/9–10, lk 338–345; taastrükk Riigiõiguse aastaraamat 4/2023, lk 316–339.